

Коваль М. В., доктор військових наук¹ (0000-0002-2130-2548)
Павліковський А. К., кандидат військових наук, доцент² (0000-0002-0637-368X)
Лобко М. М., кандидат військових наук, доцент² (0000-0002-3848-8772)
Корецький А. А., кандидат військових наук, старший науковий співробітник²
(0000-0002-6346-3083)

¹ – Національний університет оборони України, Київ;

² – Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України, Київ

Розвиток концептуальних засад забезпечення оборони України: від воєнної організації держави до всеохоплюючої оборони

Резюме. У статті наведено аналіз розвитку концептуальних засад забезпечення оборони України, узагальнено досвід реалізації концепції всеохоплюючої оборони в ході відсічі збройній агресії РФ проти України.

Ключові слова: всеохоплююча оборона; сектор безпеки і оборони; відсіч збройній агресії; асиметричні дії; потенціал держави; домени збройної боротьби; військово-технічна допомога.

Постановка проблеми. Зважаючи на умови безпекового середовища довкола держави, формуються відповідні концептуальні засади забезпечення оборони, які покладаються в основу стратегічних документів у цій сфері. На сьогодні в основі чинної Стратегії воєнної безпеки України [1] покладено концепцію всеохоплюючої оборони.

Для формування концептуальних засад забезпечення оборони для післявоєнної України потрібно провести аналіз попередніх концептуальних підходів щодо забезпечення національної безпеки і оборони (з 2014 року), а також досвіду реалізації поточної концепції всеохоплюючої оборони в ході відсічі збройній агресії РФ проти України. Отже питання, що розглядається у статті, є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальним підходам забезпечення національної безпеки і оборони України присвячено низку законодавчих і стратегічних документів [1–6], де нормативно закріплені засади формування та основні напрями державної політики у сферах національної безпеки і оборони, а також завдання державних органів щодо її реалізації. У наукових публікаціях [7–9] висвітлено: методологічні та правові основи розвитку сектору безпеки і оборони України [7], основи організації оборони України [8], обрис системи оборони України [9]. Водночас у зазначених працях відсутній аналіз змін концептуальних підходів щодо забезпечення оборони держави залежно від умов безпекового середовища, а також не висвітлено досвід реалізації діючої концепції всеохоплюючої оборони в ході відсічі збройній агресії РФ проти України, що

дало б змогу у подальшому перейти до формування концепції побудови оборони України в нових умовах.

Метою статті є проведення аналізу концептуальних підходів забезпечення національної безпеки і оборони України залежно від умов безпекового середовища, досвіду реалізації концепції всеохоплюючої оборони в ході відсічі збройній агресії РФ проти України та визначення їх впливу на подальший розвиток концепції побудови оборони для післявоєнної України.

Виклад основного матеріалу. З початком агресії РФ проти України, окупації Криму та окремих районів Донецької та Луганської областей у 2014 році, обранням нашою державою стратегічного курсу на вступ до Європейського Союзу та НАТО відбулись докорінні зміни засад забезпечення національної безпеки і оборони України.

Гібридна війна РФ з використанням військових інструментів підтримки збройного конфлікту низької інтенсивності у поєднанні з невійськовими інструментами (політико-дипломатичними, інформаційними, мовними, культурними, релігійними, економічними тощо) викликали необхідність кардинальної зміни державної політики України у сферах національної безпеки і оборони.

Російське військово-політичне керівництво не визнавало участі своїх регулярних військ у збройному конфлікті на території України. На міжнародному рівні РФ проголошувала про внутрішню українську кризу. Водночас через неконтрольовані ділянки російсько-українського кордону під прикриттям “добровольців”, “відпускників”

здійснювалось приховане, а у критичних випадках відкрите перекидання батальйонно-тактичних груп збройних сил РФ, озброєння та військової техніки на територію України для участі у збройних зіткненнях з правоохоронними органами та Збройними Силами України.

В інших сферах РФ здійснювала масований негативний інформаційно-психологічний вплив на українське суспільство і державні органи, на світову спільноту з метою дискредитації України на міжнародному рівні та дестабілізації її внутріполітичної обстановки.

Відповіддю України стало об'єднання зусиль силових структур, державних органів, громадянського суспільства, для реагування на гібридні дії РФ. Для цього у 2016 році рішенням Ради національної безпеки і оборони України було прийнято Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України [3]. Під час реалізації зазначеної концепції відбувся інституційний перехід від радянської парадигми системи оборони України, в основі якої була воєнна організація держави, до нової концепції забезпечення національної безпеки і оборони, у якій головним виконавчим органом став сектор безпеки і оборони (рис. 1).

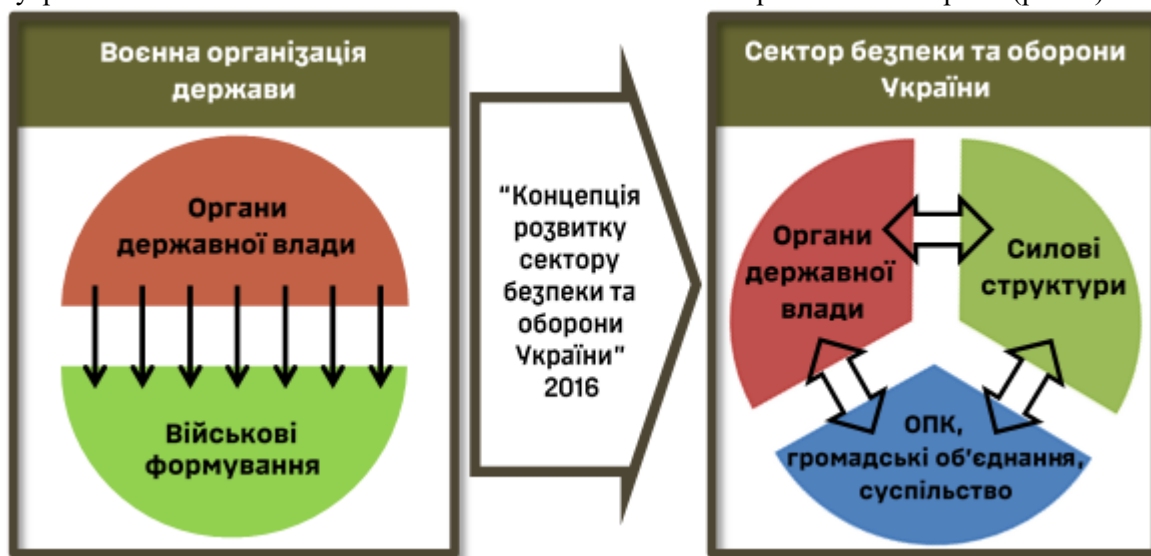

Рис. 1. Сутність трансформації воєнної організації держави у сектор безпеки і оборони

Відповідно до Закону України “Про основи національної безпеки України” [4] *воєнна організація держави* визначалась як сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Звідси випливає, що захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз покладался виключно на військові формування, тобто, на воєнну силу. До того ж органи державної влади, правоохоронні органи виконували покладені суто на них завдання поза рамками оборони.

Такий радянський підхід не задовольняв потребам захисту національних інтересів нашої держави. Тому було прийняте рішення про трансформацію ВОД у сектор безпеки і оборони. Цей підхід відповідав інтересам держави з демократичним ладом, а також

враховував умови значної ресурсної переваги РФ у разі виникнення воєнного конфлікту.

Згідно із законом України “Про національну безпеку України” [5] *сектор безпеки і оборони* є системою органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних і розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України.

Слід зауважити на деяких аспектах у наведеному визначенні. *По-перше*, сектор безпеки і оборони України (далі – Сектор) включає систему визначених органів державної влади, у підпорядкуванні яких

перебувають військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи.

По-друге, до Сектору наряду з військовими формуваннями і розвідувальними органами входять і правоохоронні, а також державні органи спеціального призначення. Ці складові наділені правоохоронними функціями.

По-третє, необхідно наголосити, що до Сектору включені й сили цивільного захисту, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України.

І, *по-четверте*, на вказані складові покладаються завдання захисту національних інтересів України від визначених загроз, тобто, у сферах безпеки і оборони.

Цей перехід дав змогу об'єднати зусилля оборонних і правоохоронних структур, розвідувальних органів, оборонно-промислового комплексу, громадських організацій та громадян задля досягнення цілей не тільки оборони, а й захисту України від широкого спектру загроз національній безпеці з боку РФ, що практично відбувалось на початку збройного вторгнення РФ на територію нашої держави.

Особливо слід відмітити зародження у 2014 році потужного волонтерського руху в Україні, який дав змогу на початку російської агресії і до сьогодні оперативно забезпечувати нагальні потреби сил оборони у спорядженні, продуктах харчування, медичних засобах, автотранспорті тощо.

Потрібно також зазначити про ключову роль добровольчих військових формувань, які не зважаючи на недостатність оснащення їх важким озброєнням, виявили зразки патріотизму, стійкості та відваги. Їх подальше входження до складу Збройних Сил України, Національної гвардії України значно посилило ці військові формування вмотивованими, патріотично налаштованими бійцями з бойовим досвідом.

З урахуванням набутого досвіду України протидії гібридній агресії РФ та з метою подальшого удосконалення системи національної безпеки і оборони, розвитку сектору безпеки і оборони Законом України "Про національну безпеку України" [5] у 2018 році були визначені склад та

повноваження складових сектору безпеки і оборони відповідно до покладених на нього завдань.

За результатами оборонного огляду, проведеного у 2019 році, оцінки безпекового середовища до 2030 року [1, 2] було встановлено, що агресивна зовнішня і воєнна політика РФ залишається загрозою на довгострокову перспективу для національних інтересів України. До того ж, слід було враховувати досить суттєву потенціальну перевагу РФ щодо потенційних можливостей України. Тому концептуальною основою Стратегії воєнної безпеки України [1], ухваленої у 2021 році, було визначено всеохоплюючу оборону.

Всеохоплююча оборона України є комплексом заходів, основний зміст яких полягає у [1]:

превентивних діях і стійкому опорі агресору на суші, на морі та в повітряному просторі України, протидії в кіберпросторі та нав'язуванні своєї волі в інформаційному просторі;

використанні для відсічі агресії всього потенціалу держави та суспільства (воєнного, політичного, економічного, міжнародно-правового (дипломатичного), духовного, культурного тощо);

застосуванні всіх форм і способів збройної боротьби з агресором, зокрема асиметричних та інших дій для оборони України, з дотриманням принципів і норм міжнародного права.

Упродовж 2019–2021 років у межах комплексного огляду сектору безпеки і оборони були також проведені огляди в інших сферах національної безпеки та затверджені стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу, економічної безпеки, інформаційної безпеки та кібербезпеки, державної безпеки, громадської безпеки та цивільного захисту України, ухвалено Закон України "Про основи національного спротиву" [6], яким визначено правові засади руху опору, територіальної оборони, підготовки громадян України до національного спротиву, а також затверджено План оборони України та державні програми розвитку озброєння, військової техніки.

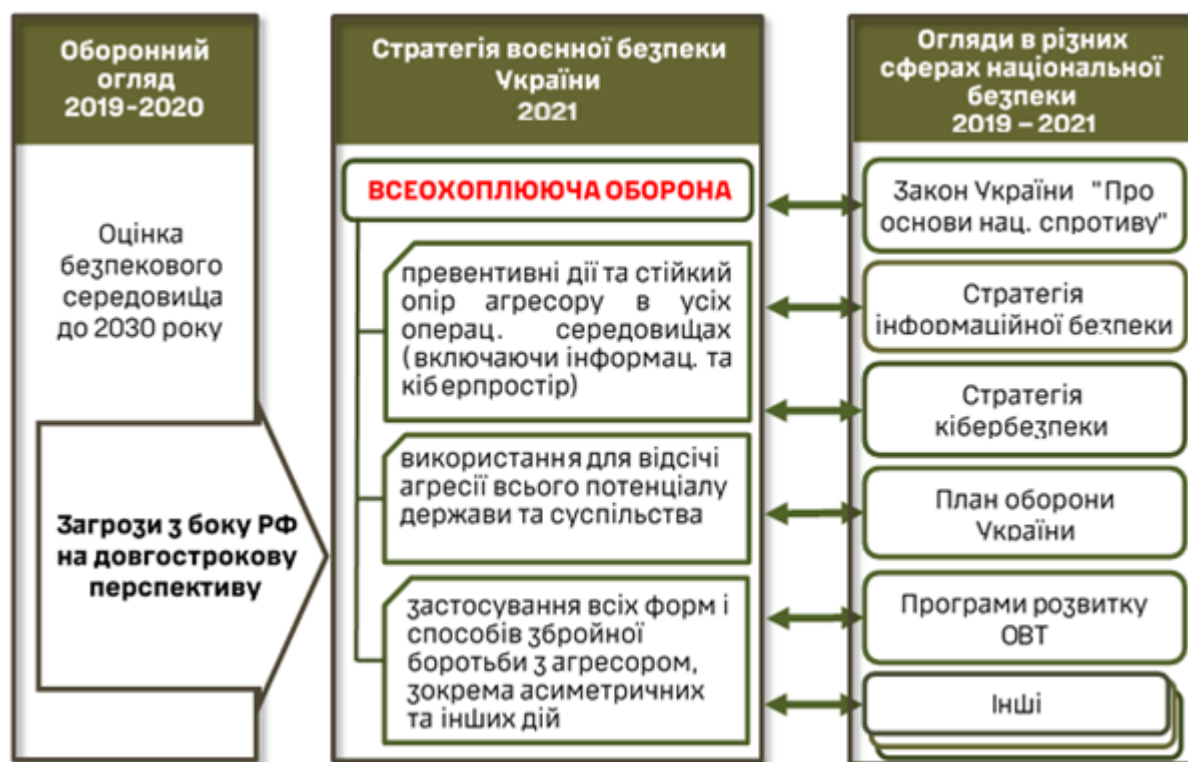

Рис. 2. Суть процесу формування концепції всеохоплюючої оборони України

З прийняттям цих документів фактично розпочався процес трансформації всієї сфери національної безпеки і оборони, який продовжився вже в умовах повномасштабної агресії РФ проти України.

В умовах значної військової переваги РФ (за чисельністю військ, кількістю озброєння та військової техніки, засобів повітряного нападу, корабельного складу) українські сили оборони вимушені діяти як із застосуванням традиційних способів бойових дій, так і асиметрично у всіх доменах збройної боротьби:

чисельності російських військ протиставлено навченість і вмотивованість особового складу, асиметричні способи бойових дій;

кількості озброєння та військової техніки, боєприпасів – технологічність і точність ураження за рахунок західних технологій, власних розробок і розвідувальну обізнаність;

перевазі у літаках і ракетному озброєнні – ефективне застосування наявних та західних комплексів ППО;

потужним російським силам на морі – морські дрони, протикорабельне озброєння, сили спецоперацій;

терору на окупованих територіях – організований рух опору.

Сучасна війна – наряду з використанням існуючих засобів, це ще й війна дронів: без них вже неможливо уявити дії піхоти і танків,

наведення та коригування вогню артилерії і реактивних систем, ведення розвідки в оперативній і стратегічній глибині, нанесення ударів по важливих військових об'єктах у тилу противника, по морських об'єктах та військової інфраструктурі.

Особливості збройного протиборства у різних доменах російсько-української війни.

На суші. На початковому етапі повномасштабної війни протяжність фронту збройної боротьби на суходолі складала понад 2 тис. км і охопила території 10-ти областей України. Крім того, склалась постійна загроза висадження силами ЧФ РФ морського десанту на узбережжя Чорного моря в Одеській, Миколаївській і Херсонській областях. Слід було враховувати можливість здійснення збройної агресії і з боку Білорусі.

Мобілізаційні армії не відійшли у минуле. За досвідом бойових дій у російсько-українській війні роль піхоти, ракетних військ і артилерії залишилась вирішальною для досягнення цілей операцій.

Також значну роль на початку відсічі збройної агресії відіграли бригади територіальної оборони, які мали на озброєнні переважно стрілецьку зброю і першими зустріли броньовані колони ворога у північних і східних областях України. Це дало змогу командувачу Збройних Сил України здійснити необхідні перегрупування кадрових військових частин та їх зосередження на найбільш небезпечних напрямках наступу

противника, зупинити його, у подальшому нанести поразку та примусити відступити на власну територію. Одночасно проводилась мобілізація та формування значної кількості бригад видів Збройних Сил України.

У повітрі. Перебазування авіації на запасні аеродроми до початку перших ракетних ударів противника дало змогу зберегти українську авіацію у перші дні російського вторгнення.

Уміле застосування авіації та наявних засобів ППО Повітряних Сил та Сухопутних військ Збройних Сил України, а надалі й західних комплексів ППО дали змогу компенсувати кількісну перевагу противника у засобах повітряного нападу, який намагався досягти панування у повітрі. Засоби ППО, які надійшли від західних партнерів, дали змогу значно покращити захист військових об'єктів, об'єктів критичної інфраструктури від ударів ракетами та БПЛА.

На морі. З початку російської збройної агресії підрозділами Військово-Морських Сил, Сил спеціальних операцій Збройних Сил України, Головного управління розвідки Міністерства оборони України, Служби безпеки України були проведені спільні операції щодо знищення або виведення з ладу корабельного складу противника, морського транспорту, нанесення ударів по пунктах управління, арсеналах, складах, аеродромах, позиціях ППО, Кримському мосту, як головній артерії військової логістики на південному напрямку, звільнення о. Зміїний, повернення під контроль плавучих газодобувних платформ (так звані “вежі Бойка”, захоплених РФ у 2015 році), з яких противник здійснював морську розвідку.

Маючи обмежені сили флоту, ВМС ЗС України, у взаємодії з іншими складовими сил оборони нанесли ураження значній кількості корабельного складу ЧФ Росії, змусили перебазувати більшість кораблів Чорноморського флоту із Севастополя до баз у східній частині Чорного моря.

Для досягнення перемоги України у війні проти РФ недостатньо лише успішних дій сил оборони, потрібно ефективно використання всього потенціалу нашої держави у протиборстві з державою-агресором.

Одним з найцінніших потенціалів держави є людський компонент. Досвід російсько-української війни свідчить, що для ведення воєнних дій на широкому фронті та на обширних територіях у збройному

конфлікті високої інтенсивності недостатньо мати кадрові військові частини. Збройні сили необхідно комплектувати військовозобов'язаними оперативного (переважно, які мають бойовий досвід) та мобілізаційного резерву.

Україні важливо мати загальнодержавну систему військової підготовки всіх громадян, яка функціонуватиме у мирний та воєнний час і здійснюватиметься за участю громадських організацій та держав-партнерів.

Унікальним є досвід України щодо мобілізації осіб, які не служили у військових формуваннях, але маючи досвід створення та ведення бізнесу, впроваджують у військову діяльність новітні розробки, передові практики управління персоналом, його підготовки, мотивації, це саме ті правила, за якими функціонують західні компанії, та які певною мірою мають місце у стандартах НАТО.

Критично важливою для України була з початку російської агресії і до сьогодні залишається політична, військова, фінансова і гуманітарна підтримка з боку держав – партнерів та міжнародних організацій, а саме:

резолуція Генеральної асамблеї ООН, Парламентської асамблеї Ради Європи щодо засудження агресії РФ проти України;

озброєння, військова техніка, підготовка персоналу, що надаються силам оборони України більш ніж 50-ма державами учасниками формату “Рамштайн” у межах коаліцій з артилерії і боєприпасів, ППО, бронетанкової техніки, авіації;

рішення Європейського Союзу щодо продовження до 4 березня 2025 року статусу захисту для 4 млн українців, які знайшли безпечний притулок у Європі;

допомога міжнародних фінансових організацій;

надання грантів і кредитів для підтримки соціально-економічної стабільності в нашій країні, рішення парламентів та урядів багатьох країн щодо політичної підтримки, надання військової та фінансової допомоги Україні.

На сьогодні в Україні здійснюються заходи щодо перезапуску оборонної промисловості, як потенційного драйвера національної економіки, розгортається спільне з турецькою компанією Ваукар виробництво БПЛА, мають плани виробництва озброєння на території України дві найбільші приватні оборонні компанії: німецький концерн Rheinmetall та британський BAE System, до

них доєднуються американські оборонні компанії.

Загалом зацікавленість у співпраці з підприємствами українського оборонно-промислового комплексу виявили 38 оборонних компаній з 19-ти країн, які увійшли до Альянсу оборонних індустрій. Представники цих компаній взяли участь у першому Міжнародному форумі оборонних індустрій, що відбувся у вересні цього року у Києві за участі більш ніж 250-ти зарубіжних та українських компаній.

Прикладом державно-приватного партнерства в інтересах оборони України є технологічний кластер Brave1. Це спільна ініціатива Міноборони, Генштабу, РНБО, Мінстратегпрому та Мінекономіки. Кластер об'єднує сотні топових розробників та військових структур для найкращої взаємодії.

Сили оборони можуть поставити конкретні завдання розробникам, а компанії – отримати профільну підтримку й грант на розвиток і виробництво необхідного продукту.

Загалом до Brave1 надійшло 583 проекти, 305 з яких уже пройшли оборонну експертизу. Понад 500 військових експертів визнали їх важливими для нашої перемоги. Наприклад, бойові роботи з турелями, безпілотники зі штучним інтелектом, морські дрони та системи протидії засобам РЕБ противника. Ще 19 проектів – на стадії укладання договорів.

Іншим прикладом державно-приватного партнерства є комплексна програма Мінцифри та Генштабу ЗС України “Армія дронів”, яка разом із фаундрейзинговою платформою UNITED24 дає змогу не тільки закуповувати дрони, а й ремонтувати їх та навчати операторів.

Посилено економічний тиск на державу-агресора: запроваджено 12 пакетів санкції проти РФ та осіб, які підтримують агресію проти України.

Триває розслідування Міжнародним кримінальним судом воєнних та інших тяжких злочинів РФ на території України.

Діяльність Міжнародного кримінального суду активно підтримує Євросоюз. Ордери на арешт президента РФ Володимира Путіна та уповноваженої з прав дитини при президентові РФ Марії Львової-Білової, які ґрунтуються на обвинуваченнях у примусовому вивезенню дітей з окупованих територій, а також рішення Міжнародного суду ООН щодо негайного припинення воєнних дій на території України, продовження розгляду Міжнародним судом

позовів України проти РФ щодо порушення міжнародних конвенцій (з 2017 року – про боротьбу з фінансуванням тероризму, про заборону всіх форм расової дискримінації, з 2022 року – про запобігання геноциду) є вагомими результатами процесу притягнення до відповідальності держави-агресора, міжнародних злочинців, отримання репарацій та підтримки України у міжнародно-правовому полі.

Здійснюється активна політика в інформаційній сфері, метою якої є звільнення українців від ідей “руського миру”, громадян інших країн – від наративів російської пропаганди.

Надалі система забезпечення національної безпеки і оборони України розвиватиметься у напрямі її інтеграції у європейську та євроатлантичну архітектуру забезпечення безпеки у Європі. Зазначене потребуватиме розвитку існуючої концепції всеохоплюючої оборони або розроблення спільно з партнерами нової концепції – інтегрованої оборони, яка передбачатиме нову роль України, як ключового елементу системи європейської безпеки, що забезпечуватиме її стійкість і надійність, передусім від загроз з боку РФ.

Висновки. Концептуальні засади забезпечення оборони України, що пройшли розвиток від воєнної організації держави до сектору безпеки і оборони та концепції всеохоплюючої оборони підтвердили свою життєздатність: Україна вистояла у перші місяці російської агресії і продовжує боротьбу за свою незалежність, суверенітет і територіальну цілісність.

Досвід реалізації концепції всеохоплюючої оборони України щодо стійкого опору агресору у всіх доменах збройної боротьби, використання для відсічі агресії всього потенціалу держави та суспільства, застосування всіх форм і способів воєнних дій, зокрема асиметричних дій для оборони України може бути використаний для удосконалення систем оборони держав-партнерів та загальноєвропейської безпеки в цілому.

Подальший розвиток системи оборони, сектору безпеки і оборони України має передбачати їх інтеграцію у систему європейської безпеки, а також трансформацію ролі України від реципієнта до донора безпеки для інших держав та міжнародної спільноти в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Стратегія воєнної безпеки України : затв. Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021 // Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (дата звернення: 12.10.2023).
2. Стратегія національної безпеки України : затв. Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020 // Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 13.10.2023).
3. Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України : затв. Указом Президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016 // Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (дата звернення: 13.10.2023).
4. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV // Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 14.10.2023).
5. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII // Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 14.10.2023).
6. Про основи національного спротиву : Закон України 16.07.2021 р. № 1702-IX // Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 14.10.2023).
7. Сектор безпеки і оборони України: теорія, стратегія, практика : монографія / В. Ф. Саганюк, В. С. Фролов, О. В. Устименко, М. М. Лобко та ін. Київ : Академпрес, 2017. 180 с.
8. Фролов В. С., Семененко В. М. Формування перспективної моделі організації оборони України // Наука і оборона. 2019. № 3. С. 3–9. DOI: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2019-8-3-9>.
9. Лобко М. М., Фучко А. Й., Копистира В. М. Інституційна модель системи оборони України // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України. 2021. № 1 (71). С. 82–86. DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2021-1-71/82-86>.

Стаття надійшла до редакційної колегії 15.11.2023

Development of the conceptual foundations of the defense of Ukraine: from the military organization of the state to comprehensive defense

Annotation

In order to formulate the conceptual framework for ensuring defence for post-war Ukraine, an analysis of previous conceptual approaches to ensuring national security and defence (since 2014), as well as the experience of implementing the current concept of comprehensive defence in the course of repulsing Russia's armed aggression against Ukraine, was carried out.

With the beginning of the Russian aggression against Ukraine, the occupation of Crimea and certain districts of Donetsk and Luhansk regions in 2014, and our country's strategic course towards joining the European Union and NATO, the foundations of Ukraine's national security and defence have changed radically.

Ukraine's response was to unite the efforts of law enforcement agencies, government agencies, and civil society to respond to Russia's hybrid actions. To this end, in 2016, the National Security and Defence Council of Ukraine adopted the Concept for the Development of the Security and Defence Sector of Ukraine. In the course of implementing this concept, there was an institutional transition from the Soviet paradigm of Ukraine's defence system, which was based on the military organization of the state, to a new concept of national security and defence, in which the security and defence sector became the main executive body.

The conceptual foundations of Ukraine's defence, which have evolved from the military organization of the state to the security and defence sector and the concept of comprehensive defence, have proven their viability.

The experience of implementing the concept of Ukraine's comprehensive defence in terms of sustainable resistance to the aggressor in all domains of armed struggle, using the full potential of the state and society to repel aggression, using all forms and methods of warfare, including asymmetric actions for the defence of Ukraine, can be used to improve the defence systems of partner states and European security in general.

Keywords: comprehensive defence; security and defence sector; repulsion of armed aggression; asymmetric actions; state potential; domains of armed struggle; military-technical assistance.